

SEKSUALITEIT, LICHAAMSBELEVING EN DE MEDIA IN VLAANDEREN: EEN VERKENNING

Koen Raes¹

Abstract – The sexual revolution' in the second half of the 20th century, without any doubt a great accomplishment of modernity, has not led to the decline of sexual norms, but to the development of new sexual codes. In this article we explore the scope of these new codes with special attention for the influence of the internet and of what some call 'the pornification of sex', particularly as far as young people are concerned.

Inleiding

Mensen zijn van nature seksuele wezens. Zonder seksualiteit, geen mensen, en heus niet alleen om voortplantingsredenen, want seks houdt mensen ook bij elkaar, organiseert het primaire samenlevingsverband, zorgt voor 'bonding,' 'sharing' en 'caring.' Maar de manieren waarop die seksualiteit wordt bedreven en beleefd, verschillen enorm, zowel op inter-cultureel vlak als op intra-cultureel vlak, zowel historisch als sociologisch. Seksualiteit mag dan al een 'natuurlijk' gegeven zijn, ze is altijd ingebed in een veelheid aan socio-culturele praktijken, normen en waarden, geboden en verboden. Over wat aantrekt of opwindt en wat niet, wat al of niet signalen van verleiding zijn, wanneer er mag gevreeën worden en op welke manier, met wie en op welke leeftijd er mag gevreeën worden bestaan zeer verscheiden codes over. 'Blote seks' bestaat niet en 'het naakt' is een cultureel gegeven. Genitaliën hebben natuurlijk iets met seks te maken, maar seks strekt zich veel verder uit dan 'de genitale zones' of, wellicht juister: ieder lichaamsdeel kan een seksuele betekenis hebben, net als ieder kledingstuk dat het omhult.

De 'seksuele bevrijding' in de tweede helft van de twintigste eeuw heeft er niet toe geleid dat er geen waarden en normen meer zouden gelden betreffende het seksuele, maar wel dat er andere waarden en normen voor in de plaats kwamen. Waar vroeger 'premaritale seks,' seks die niet is gericht op voortplanting of allerlei standjes ('variaties') bij het vrijen taboe waren, geldt thans inderdaad 'vrijheid' (en dus instemming) als norm, maar die norm impliceert dan ook strengere veroordeling en bestraffing van verkrachting (ook binnen het huwelijk), van seksueel geweld en van pedoseksualiteit. In wat volgt worden een aantal socio-culturele trends bekeken die de seksualiteitsbeleving in Vlaanderen anno 2009 (mede) vorm en inhoud geven.

¹ Universiteit Gent, vakgroep grondslagen en geschiedenis van het recht. Contact: koen.raes@ugent.be.

1. Seks mag

Wie zou hebben gevreesd (of gehoopt?) dat het post-Dutroux-tijdperk een algehele restauratie van conservatieve seksuele waarden en normen zou inluiden komt alvast – gelukkig – bedrogen uit. De seksualiteitsbeleving heeft zich niet in een nieuw keurslijf laten dwingen, evenmin als dat het geval is geweest in de periode na de plotse ruime verspreiding van het AIDS-virus. Van een nieuwe preutsheid, Andrea Colen ten spijt, is geen sprake. Juridisch kwamen er tolerante wetten die het homohuwelijk mogelijk maken en ook transseksuelen werd het makkelijker gemaakt om, ook wettelijk, van seksuele identiteit te wijzigen. Maatschappelijk blijkt seksualiteit niet in een verdomhoekje te zijn beland en is er meer openheid – mede in de media – dan pakweg 20 jaar geleden, ook voor homo's en lesbiennes, die, als koppel, sinds de wet van 18 mei 2006 ook het recht hebben om kinderen te adopteren. Uit geen enkele wetenschappelijke studie blijkt immers dat, in deze wereld van nieuw-samengestelde gezinnen, die kinderen op een of andere manier in een 'abnormale' gezinssituatie zouden terechtkomen, die voor hen specifieke problemen met zich zou brengen. Waar dwang en macht in de seksuele ontmoeting harder worden beoordeeld en veroordeeld, wordt seks tussen instemmende (seksueel) volwassenen volstrekt legitiem geacht – men kan van een 'seksuele democratie' spreken -, met uitzondering misschien van prostitutie, al bestaan er ook hier voorstellen om die geheel te legaliseren als 'betaalseks.' (Vermeulen, 2007) Niet meteen een pleidooi om er een volstrekt normale beroepsactiviteit van te maken waar iedere werkzoekende dan maar moet kandideren ('geen diploma's vereist'), maar wel om rechtsbescherming te verlenen aan prostituees, die ze thans vaak moeten ontberen. Want 'betaalseks' bestaat, en of een 'gedoogbeleid' de beste manier is om de meisjes in die sector bescherming te bieden, valt sterk te betwijfelen. Het getuigt, gewoon, van hypocrisie, want prostitutie is van alle tijden. De criminalisering van prostitutie – 'between consenting adults' – is overigens nog een van de weinige domeinen waarin het strafrecht zich uitdrukkelijk inmengt met de seksuele omgang. Overspel is al lang uit het strafwetboek geschrapt, niet lang nadat dit ook voor mannen gold, die vroeger slechts voor 'onderhoud van een bijzit' ('in de echtelijke woning') konden worden vervolgd. De tijd dat borsten en vagina's in 'blote meidenbladen' door ambtenaren naarstig met zwarte stift werden bewerkt ligt ver achter ons. In 2002 kwam er een naaktstrand in Bredene en dat heeft weinig ophef gemaakt, een aantal incidenten met vrijende koppels en voyeuristische fotografen niet te na gesproken. Voorstellingen als *The puppetry of the penis* of de *Vagina monologen* kunnen geruisloos worden geprogrammeerd en boeken als *Seksuele intelligentie* van Kim Cattrall (2005) of *Het vaginaboek* van Goedele Liekens (2005), gevolgd door *Het penisboek* (2006) kenden een zeer ruime verspreiding.

Ja, er zijn een aantal censuurproblemen geweest, zoals rond de KVS-affiche voor *Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen* en rond Louis Paul Boons *Feminatheek*, maar dat lijken toch wel achterhoedegevechten te zijn geweest van politici die menen zich met een vermeend 'ethisch reveil' te kunnen profileren.

Volgens een *Humo*-enquête (Humo, 2008, 36, 8) vindt een grote meerderheid van de ouders seks bij hun kinderen vanaf 16 jaar best wel kunnen. Er wordt nog steeds heel wat gevreeën en gemasturbeerd, veilig, maar helaas toch ook nog altijd vaak onveilig. Populaire tijdschriften als *Flair* schrijven openlijk over seksualiteit en bezorgen hun

lezeressen zelfs af en toe een ‘speeltje’ (een penisring, een glijmiddel, een ‘vertragings-condoom’). In de reclame is een vleugje erotiek nooit veraf en het naakte lichaam – van vrouw én man – kan/mag gezien worden. Er is ook meer seksueel respect en in het bijzonder veel meer aandacht voor de vrouwelijke seksualiteitsbeleving en het vrouwelijk orgasme. Mannelijk klaarkomen en vrouwelijk ‘faken’ zijn niet meer van deze tijd; ook vrouwen wensen een seksueel bevredigende relatie. Het speelt zelfs een steeds belangrijker rol als reden om als koppel bijeen te blijven, of uit elkaar te gaan.

2. Problematische ontwikkelingen

Dat wil niet zeggen dat het alom koek en ei is: (a) er zijn nog teveel tienermoeders, (b) de cijfers over seksueel partnergeweld, verkrachtingen en seksueel misbruik van jongeren blijven angstaanjagend hoog, (c) de vrouwenhandel heeft wereldwijde vertakkingen, (d) de commerciële exploitatie van het seksuele blijft stijgende lijn gaan, (e) het AIDS-virus heeft zich in onze contreien weliswaar gestabiliseerd, maar er vallen, ondanks de nieuwe generatie AIDS-remmers, toch nog altijd teveel slachtoffers en, ten slotte, (f) wordt er wel degelijk heel wat gemasturbeerd, maar blijft er toch een taboe hangen om daarover te communiceren.

- a. Wat dat eerste betreft: het aantal tienerzwangerschappen in België (evenals in andere Europese landen) stijgt. In Vlaanderen wordt één meisje op zestig – meestal ongepland – zwanger voor ze de leeftijd van 19 jaar bereikt en 4 op tien van deze meisjes (laaggeschoolden veel minder dan hogeschoolden) kiezen voor abortus.² Het aantal zwangerschapsafbrekingen bij jongeren is jarenlang blijven stijgen, maar ondertussen gestabiliseerd, zij het op een hoog niveau. Hieruit blijkt dat er nog heel wat werk aan de winkel is om seksueel actieve jongeren op een adequate manier te informeren over betrouwbare anticonceptiva. ‘Kennis’ is hierbij niet echt voldoende want ‘weten’ doen de meeste jongeren het wel. Het gaat vooral om attitude-beïnvloeding waarbij het condoom de gewoonste zaak ter wereld wordt. Het dient gezegd dat de commerce al heel wat inspanningen heeft gedaan om het condoom, qua smaak en kleur, aantrekkelijker te maken, maar of dat ook effecten heeft op het ‘veiliger vrijen’ – voor zwangerschap zowel als voor seksueel overdraagbare ziektes – valt sterk te betwijfelen. Het condoom, het blijft schroom. Andere anti-conceptiemiddelen, zoals ‘de pil,’ worden makkelijker aanvaard en gebruikt, maar beschermen natuurlijk enkel tegen zwangerschap.
- b. Wat dat tweede betreft: het aantal meldingen bij de Vertrouwenscentra Kindermishandeling is het laatste decennium (met uitzondering voor 1998) alsmaar toegenomen, en ook Child Focus heeft de handen vol met het opsporen van vermiste kinderen.³ Het is opmerkelijk dat daar waar emotionele kinderverwaarlozing en kindermishandeling het meest voorkomen in (te) grote gezinnen, seksueel misbruik van kinderen evenals (seksueel) partnergeweld vooral voorkomen in (te) kleine en geïsoleerde gezinnen: ‘weak social networks mean trouble.’ Het sociaal waakzame oog

² Zie www.sensoa.be

³ Zie de websites www.Kindermishandeling.org en www.Kindengezin.be

- van de andere(n) kan wel degelijk ongewenst en onaanvaardbaar gedrag tegenhouden. In grote gezinnen zijn dat de ogen van de andere kinderen.
- c. De wereldhandel globaliseert en dus ook de handel in vrouwen/meisjes die als seks-slavinnen worden ingezet. Sinds De Stoops *Ze zijn zo lief mijnheer* (1992) kregen initiatieven, zoals Payoke, voor de opvang van vrouwen die het slachtoffer zijn van vrouwenhandelaars weliswaar meer publieke aandacht en politieke steun, maar het valt te betwijfelen of die handel zou zijn afgenomen. Vooral Oost-Europese meisjes worden met allerhande smoesjes naar hier gelokt om te worden ingezet in de seks-industrie. Hoewel het naïef zou zijn de these van de immer onschuldige slachtoffers aan te houden – velen weten best waar ze zullen terechtkomen – kan niet worden genegeerd dat een geglobaliseerde seksindustrie een pest is, die seksualiteit op zich in een slecht daglicht plaatst, om nog van het lot van de betrokken meisjes – of jongens – te zwijgen.
 - d. Wat dat vierde betreft: niet iedere vorm van commercialisering is per se verwerpe-lijk – ze leverde heel wat seksuele speeltjes en erotische lingerie op en heeft ook haar steentje bijgedragen om seksualiteit normaler en bespreekbaar te maken -, maar ‘bevrijdend’ kan men de seksindustrie nu ook weer niet noemen, omdat ze het sek-suele meestal de-erotiseert en herleidt tot een consumptieve activiteit en vrouwen ‘objectiveert.’ (Robert, 2005) Dat het straatbeeld en de tijdschriftenwereld krioelt van de seksuele verwijzingen is helemaal niet erg – we *zijn* seksuele wezens – maar seksualiteit tot McDonald’s consumptie reduceren, is nu ook weer niet aangewezen. Het lijkt erop dat een lustervaring die in principe ‘gratis’ is – prostitutie niet te na gesproken – net daarom door de commercie stevig wordt omarmd om ons ervan te overtuigen dat ook seks niet zonder de consumptie van goederen kan en de con-sumptie van goederen niet zonder seks.
 - e. Wat AIDS en HIV betreft blijkt er een tendens te zijn tot stabilisatie sinds 2002, zij het op het hoogste niveau (1053 nieuwe gediagnosticeerde gevallen in 2007).⁴ Sinds het begin van de epidemie en eind 2007 werden 21.138 personen gediagnosticeerd als drager van het HIV-virus. Daar zitten 1,6 maal meer mannen bij dan vrouwen, en de sterkst aanwezige leeftijdsgroep (bij de diagnose) is tussen 30-34 jaar voor mannen en 25-29 jaar voor vrouwen. In de grote meerderheid van de gevallen wordt het virus door (onveilig) seksueel contact overgedragen. Terwijl bij de Belgen die overdracht hoofdzakelijk door homoseksuele contacten wordt veroorzaakt is dat bij allochtonen precies het tegenovergestelde. Het optimisme aan het einde van de vorige eeuw om snel een adequaat anti-AIDS-vaccin te vinden is weggeëbt, maar met de nieuwe generatie AIDS-remmers werd de levenskwaliteit van HIV- en AIDS-patiënten toch aanzienlijk verhoogd en is ook hun maatschappelijke aanvaar-ding vergroot.
 - f. 80 tot 90% van de jongens masturbeert regelmatig vanaf hun veertiende. Bij de meisjes is dat 40 tot 60%. (De Wit, Van der Veer & Slot, 2005: 153) Maar de schroom om hierover te communiceren blijft groot. De toegenomen openheid om over seks te praten geldt niet voor masturbatie en velen voelen er toch schuldgevoe-lens om. De eerste orgasmen gaan gepaard met ervaringen van verwondering, onge-mak en schuld, hoewel iedereen weet dat de meesten het doen. Omdat het toch maar een ‘surrogaat’ is? Omdat aan je eigen lichaam komen toch nog als zondig wordt

⁴ www.iph.fgov.be/EPIDEMIO

ervaren? Hoedanook; terwijl meisjes openlijk praten over hun eerste maandstonden doen jongens er het zwijgen over wanneer het om hun eerste zaadlozing gaat. Er blijft toch nog een taboe over hangen. Een restant van de oud-Bijbelse veroordeling van ‘zelfbevelekking’ of ‘onanie?’ Nochtans is masturbatie de beste – en meest veilige – manier om het eigen seksuele lichaam te ontdekken.

3. Er wordt gesekst, ook door jongeren

Jongeren zijn op steeds jongere leeftijd in seksualiteit geïnteresseerd en ook seksueel actief. (Robert, 2005; Robert, 2002) Het is niet uitzonderlijk om 6 a 8-jarigen te horen beweren al ‘een lief’ te hebben, al moeten we ons daar niet teveel bij voorstellen. Maar ze zijn er dus wel mee bezig, het maakt deel uit van hun leefwereld, hun belangstellings-sfeer. 40 jaar geleden was het ‘andere geslacht’ toch maar iets waar men vanaf 12-13 jaar enige interesse voor vertoonde, nog ongeacht het ‘gescheiden onderwijs’ dat toen nog de norm was. Het dalend aantal kinderen per gezin maakt misschien het contact met het andere geslacht minder voor de hand liggend – en dus boeiender – maar andere oorzaken zijn wellicht doorslaggevender.

Jongeren zijn zich steeds jonger van hun seksuele identiteit bewust. Daar is een bio-fysiologische reden voor – de menarche (de eerste maandstonden bij het meisje en de eerste zaadlozing bij de jongen) – vervroegt om de 10 jaar met enkele maanden door betere voeding en comfort – maar beslist ook een culturele: nieuwe (beeld)media – en dan vooral het internet – hebben de toegankelijkheid van beelden van seksualiteit enorm vergroot en die beelden zijn vooral porno-films. Jongeren zijn in hun leefwereld veel meer en veel vroeger met seks bezig en volgens sommigen zouden ze zelfs ‘oversexed’ zijn. Op zich is daar nochtans niets op tegen; we leven nu eenmaal in een genotsmaatschappij, waarin het lijden iedere zin verloren heeft, maar genieten des te meer een kernwaarde is geworden. Waarom jongeren iets ontzeggen dat plezant – en kosteloos – is? Waarom zou seksualiteit voorbehouden zijn voor volwassenen? En inderdaad, dertienjarigen willen al lang niet meer weten hoe ze moeten (tong)zoenen, nee, ze willen weten hoe ze moeten pijpen of waar hun g-plek zich bevindt. Als om dit te bevestigen stak in de eerste aflevering van het jongerenfeuilleton *Beverly Hills 90210* van 2008, al meteen een suggestie van orale seks door een middelbareschooltiener. Larry Clarks spraakmakende films ‘*Kids*’ (1995) en ‘*Ken Park*’ (2002), Menja Huda’s *Kidulthood* (2005) of Clément Virgo’s *Lie with me* (2005) liggen dan toch niet zo veraf van de werkelijkheid. Dat geldt niet alleen voor de beeldcultuur, maar ook voor de kledij die jongeren (gaarne) dragen: uitdagend, prikkelend, sensueel, sexy, wulps. Jongeren zijn met hun lichaam bezig, al op heel jonge leeftijd en tatoos en piercings, topjes, *strings*, *tangas* en wonderbras zijn erg populair, geven uitdrukking aan het ‘this body is mine’ credo. Zelfs de liedjes van de *Kinderen voor Kinderen*-serie evolueerden steeds meer naar thema’s als verliefdheid, seks en lichamelijkheid.

Dat lichaam is ook maakbaar in dit tijdperk van de zelfbeschikking en veel jongeren vragen dan ook om een borstvergroting, een liposuctie van de billen of een schaamlip-reconstructie. De ‘babes’ uit *Bay Watch* hebben hun werk gedaan. Anderen hebben dan weer een ziekelijke obsessie om te vermageren, wat hen soms tot anorexia-patiënten maakt. De markt speelt handig op die belangstelling voor lichaam en seks in. Jongeren

gaan immers steeds meer samen shoppen in plaats van, zoals vroeger, met hun ouders en de kledijwinkels voor die doelgroep van jonge consumenten zijn legio. Shoppen is ‘fun,’ het is een vrijetijdsbesteding. En het is jagen naar dit specifieke topje, die welbepaalde jeans, dit soort schoeisel. Lingerie voor jongeren verschilt in niets meer van die voor volwassenen. Er is zelfs al een bh op de markt... voor 9-jarigen en voor vagina-sprays wordt ook in het jongerenblad *Fancy* publiciteit gemaakt, alsof jonge meisjes die hun lichaam ontdekken meteen het signaal moet worden gegeven dat hun lichaam eigenlijk onwel ruikt. De ‘*Welriekende tuin*’ van de 15^e eeuwse Islamitische Muhammed Shaykh Al Nefwazi, dat werd vertaald door Richard Burton in 1886 (*The Perfumed Garden of Sexual Delight*), blijkt heel ver achter ons te liggen; zonder artificiële geuren, geen sensuele aantrekkelijkheid. Parfums kunnen uiteraard een bijdrage leveren tot het erotiseren van de lichamelijke ontmoeting. Alleen: de boodschap blijkt hier te zijn dat lichaamsgeuren en –smaken per definitie afstotelijk zouden zijn.

Minderjarige anorexieuze modellen werden weliswaar (zelfs wettelijk, zoals in Frankrijk) van de catwalk gebannen, de (vrouwelijke) schoonheidsidealen in reclame en media, al of niet ‘gephotoshopt,’ blijven dominant dezelfde: slank en lang, jong, geëpileerd en gemaquileerd. Schoonheidssalons, zonnebanken en kappers krijgen steeds meer jongeren over de vloer en doen er goed aan de trends op de voet te volgen, want ‘out’ is ‘out’. Speelse erotiek, het is voor jongeren een ‘way of life’; op straat evenzogoed als op de dansvloer, in de geprefereerde muziek evenals in de geprefereerde films.

Wanneer jongeren op vroegere leeftijd met (hun) seksualiteit bezig zijn, dan betekent dat ook dat ze vroeger begaan zijn met hun seksuele identiteit: hetero of homo, lesbisch of biseksueel. Gelukkig werden er initiatieven ontwikkeld zoals de holebi-vakantie-kampen om jongeren bij die zoektocht te helpen.

Volgens Gigi Durham zijn de media aansprakelijk voor ‘de seksualisering van steeds jongere meisjes’ en zou dit Lolita-effect schadelijk zijn voor hun zelfbeeld. (Gigi Durham, 2008) Dat zal ten dele wel waar zijn, maar het is nu eenmaal een gegeven dat jongeren steeds vroeger een seksuele identiteit ontwikkelen.

Ongeacht het aantal relaties duurt het zo’n twee tot drie jaar tussen de ‘eerste verliefdheid’ – de eerste tongzoen – en de eerste genitale seks. 2/3 van de jongens zou bij die eerste keer flink wat gedronken hebben. 75% onder hen vond die eerste keer ‘de max’. Bij de meisjes is dat maar 49%. Wat wil je: alcohol is nu niet bepaald een stimulator voor goede seks.

4. Pornificatie van seks

Porno – ‘iedere grafische voorstelling die mannen een erectie wil doen bezorgen,’ dixit Catharine MacKinnon (1987: 262, zie ook Dworkin, 1981) – was vroeger voor jongeren moeilijk bereikbaar. Tenzij ze in de tijdschriften- of videokast van hun ouders (stiekem) hun gading konden vinden, moesten ze al heel wat moed aan de dag leggen om in een krantenwinkel of tweedehandszaak een seksblaadje te kopen en videotheken en seksbioscopen waren ‘verboden onder de 18 jaar’. Dat is met de kabel-kleurentelevisie en, vooral, met het internet radicaal veranderd; de ‘onschuldige’ kindertijd ligt achter ons. Vanaf ze rechtop kunnen zitten kijken kinderen televisie – en heus niet enkel naar *Ketnet* – en vanaf ze een computer kunnen besturen (een fluitje van een cent) kunnen ze

volop in ‘de wereld van de volwassenen,’ de ‘wereld van het *interdit*’ binnendringen. (Postman, 1994) En die heeft, wat porno betreft, heel wat te bieden. Wie op de Google-zoekmachine ‘porn’ intoetst krijgt al meteen zo’n 215.000.000 ‘hits’ (bij ‘sex’ zijn dat er ‘maar’ 88.000.000). Porno is dus alom toegankelijk en het zal wel geen geheim zijn dat van die toegankelijkheid ook gebruik wordt gemaakt.

Volgens de Arte-reportage ‘*generation porno*’ op Canvas (29 juni 2008) heeft 60% van de elfjarigen – dat is bijna 2 op 3 – al een pornofilm of -clip bekeken via het internet. En wat ze er te zien krijgen is: alles: *blowjobs*, SM, *gangbangs*, *double penetrations*, wurgseks, *golden showers*, *spanking*, *bondage*, *cumshots*, *fistfucking*, enzovoort (met) zoveel mogelijk klaarkomen in zoveel mogelijk lichaamsopeningen van vrouwen; dat is de norm. De porno-ethiek is er geen van kwaliteit, maar van kwantiteit: hoe meer, hoe beter. Er kan geen twijfel over bestaan dat dit van invloed is op hun beeldvorming van wat seksualiteit en seksualiteitsbeleving is. Porno wordt een model van de seksuele activiteit, zowel voor wat betreft de handelingen als voor wat betreft de uiterlijkheden en de context. (Levy, 2005; Paul, 2005) Seksualiteit is neuken, vrouwen dienen zich daarbij over te geven en er bestaat geen enkele affectief-erotische band tussen de participanten. En wanneer het ‘samen klaarkomen’ een must is op het scherm, dan wordt de indruk gewekt als zou dit ‘de norm’ zijn: wanneer dat in de werkelijkheid dan niet gebeurt – en dat is meestal het geval – voelt men zich een mislukking of gaat een van de partners dan toch maar ‘faken’ om aan het model te beantwoorden.

Porno blijkt de laatste decennia vooral harder te zijn geworden, zowel qua taalgebruik – waar blijft toch die poëtische erotische taal die het ‘neuken,’ ‘eikel,’ ‘kut,’ ‘naaien’ of ‘pakken’ kan vervangen? – als qua handelingen: penetraties in iedere lichaamsopening, groepsejaculaties van tientallen mannen op het gezicht van een vrouw (‘bukkake’), sado-masochistische scenes, seks met dieren, enzovoort. Van een ‘verhaal’ is nauwelijks sprake; het gaat om neuken, penetreren, ejaculeren. Vrouwvriendelijk blijkt de meeste porno alvast niet te zijn – het lijkt eerder een partijtje vechten dan een liefdesspel –, al bleek uit bovenvermelde reportage dat ook steeds meer meisjes en vrouwen naar porno kijken.

Wat zijn de belangrijkste nieuwe ontwikkelingen in de producten van de porno-industrie? Vooreerst wordt er, veel meer als vroeger, maar zeker niet altijd, gebruik gemaakt van condoms; het AIDS-tijdperk heeft ook gevolgen voor de porno-industrie, die overigens behoorlijk wat AIDS-slachtoffers heeft gemaakt. Vervolgens dienen vrouwen geschoren te zijn, als nieuw esthetisch ideaal, niet alleen de benen, maar vooral de vagina, liefst ook met enkele piercings aan hun schaamlippen, clitoris, tong, lippen of tepels.⁵ Schaamlippen en vaginas blijken belangrijker geworden te zijn dan borsten.⁶ Dan blijkt het met drie mannen penetreren van een vrouw – in de vagina, de aars en de mond – kennelijk een must, en zijn anale en orale scenes dominant aanwezig dan genitale. Tatoos zijn alomtegenwoordig net als ‘siliconen-borsten’ en botox-lippen. Zwarte lederen kledij is de outfit waarin de acteurs zich het liefst kleden en neuken aan

⁵ Volgens Goedele Liekens in *Het Vaginaboek* (2005: 70) is extreme ontharing ‘onnatuurlijk’ en zou dat verwijzen naar een ‘pedofiele voorkeur,’ maar dat lijkt me vergezocht. Ook in andere culturen, zoals de Turkse, is het wegscheren van het schaamhaar (what’s in a name?), om hygienische dan wel esthetische redenen, een normale zaak. Overigens: is het weg- of afscheren van baardhaar, okselhaar of hoofdhaar dan niet ook ‘onnatuurlijk’? Vreemd dat precies een seksuologe het ‘natuurlijkeheidsargument’ van stal haalt.

⁶ Men bekijkt de foto’s op MET-ART (most erotic teens), www.metart-com/

het zwembad de ideale locatie. Vrouwen moeten jong zijn of er jong uitzien en mannen behoren een flink uithoudingsvermogen te manifesteren, moeten er altijd 'klaar voor staan' en moeten stoer hun 'mannelijkheid' manifesteren met een strijdbaar en steeds rechtopstaand lid. (Jensen, 2007) Het lijkt wel, zoals Jean Paul van Bendegem (2008: 320) opmerkte, alsof porno-seks een 'Olympische discipline' is geworden, waarin presenteren de norm is. 'Pornolympics,' als het ware.

Of porno 'schadelijk' is, zal wel altijd een punt van discussie blijven. Het lijdt geen twijfel dat een groot deel van de betrokken acteurs vrijwillig aan pornofilms participeert, maar evenmin kan eraan worden getwijfeld dat sommigen als 'seksslavinnen' in de greep zitten van de seksindustrie. Dan zijn er de gevolgen voor de kijkers. Enerzijds kan porno een 'afkick-effect' hebben, waarbij de kijker zijn seksuele lusten kan 'ontladen'. Maar anderzijds kan porno ook een stimulerend effect hebben, dat inspireert om de gespeelde seksscènes ook in de realiteit te willen naspelen. Dat laatste bleek alvast het geval te zijn in de bovenvermelde Arte-reportage en de kracht van de beeldtaal mag niet worden onderschat: het 'Venetiaanse' (want gemaskerde) meisje uit de reportage erkende dat ze helemaal niet van anale seks, 'op zijn hondjes,' houdt maar er zich toe 'verplicht voelt' omdat mannen dat zo lekker zouden vinden. Misschien dat porno koppels ertoe brengt om eens wat 'nieuwe standjes' uit te proberen en als dat gebeurt 'between consenting persons' is daar niets op tegen. Maar als de rolmodellen dwangmatig worden of zelfs tot verslaving kunnen leiden, stelt zich toch de vraag wat dit nog met 'seksuele bevrijding' te maken heeft. Van 'liefdevolle seks' is in porno alvast geen sprake; het gaat er, letterlijk 'hard' aan toe en als dat een voorbeeldfunctie vervult, is twijfelachtig of dit ook tot 'goede seks' voor beide partners leidt... Geen wonder dat de Viagra-pil zo'n groot succes blijkt te hebben, want erectiestoornissen, dat kan een 'man' toch niet hebben.

We zullen in de toekomst steeds meer met de effecten van het internet worden geconfronteerd, waarbij de kloof tussen 'reële' en 'virtuele' wereld gestadig vervaagd. De laatste jaren werden we al geconfronteerd met een aantal moordoperaties op scholen die vooraf via i-tube door de dader(s) werden aangekondigd. De stap naar aangekondigde (groeps)verkrachtingen is helaas klein en de 'fantasiewereld' van het internet, waar alles kennelijk mogelijk is, vervloeit moeiteloos in de werkelijke wereld, waarin dit 'ook maar moet kunnen'. Een onschuldige en anonieme chat kan aldus uitmonden in vormen van seksuele intimidatie waarin schuld en onschuld nog moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn, maar waarin vooral de kloof tussen het virtuele en het reële onbestaande wordt.

5. Vreemde lichamen

We hebben ons – gelukkig – bevrijd uit een preutse gehoorzaamheidsethiek, waarin genieten (van chocolade of alcohol, eten of seks) per definitie als 'zondig' werd beschouwd. Genieten is vandaag een volstrekt legitieme waarde en het streven naar genot één van de belangrijkste zingevers, indien al niet de belangrijkste. Toch blijft onze cultuur het moeilijk hebben met onze lichamelijkeheid, na eeuwen van diepe wereld-, levens-, lust- en lichaamsverachting (het '*contempus mundo, vitae et homine*') als zou 'lichaamscultuur' een *contradictio in terminis* zijn. Uit onze lichamelijkeheid, onze zinnelijkheid valt geen cultuur af te leiden... Zo is het kenmerkend dat minister Bert Anciaux de voormalige

Centra voor Geboorteregeling en Seksuele Opvoeding – thans SENSOA, ook al een vreemde naamswijziging – niet langer onder het Ministerie van Cultuur, maar onder het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin liet resorteren, alsof seksualiteit niet in de eerste plaats een cultureel, maar wel een ‘gezondheids’ verschijnsel zou wezen. Seksualiteit is beleidsmatig maar interessant wanneer het om seksueel overdraagbare ziekten gaat, niet om een seksuele cultuur te laten bloeien. Wel dient erkend dat SENSOA-zélf een veel ruimere omschrijving heeft gegeven aan haar opdracht dan een loutere focus op het gezondheidsaspecten van seksualiteit.

Er is in de postmoderniteit toch wel zeer duidelijk sprake van een herwaardering van het lichaam. (Featherstone, 1991: 170-196) Dat moge blijken uit het succes van de vele gym-clubs, van aerobics en joggen, saunas, beauty-farms en ‘wellness- en fitnesscentra’. Of dat allemaal bijdraagt tot een positiever lichaamsbeeld valt nog te bezien, want een meerderheid van de vrouwen geeft uitdrukking aan hun ontevredenheid met hun lichaam, hun borsten of billen, lippen of oren, vaginas of benen. Rimpels kunnen al helemaal niet en er wordt geëpileerd van jewelste. Ons jonge volkje loopt er ook gebeugeld bij, want een effen gebit is – letterlijk – een toonbeeld van ‘klasse,’ een ‘signe exterieur de richesse’. Schoonheidsidealen worden door de media als gezondheidsidealen verkocht – de crèmes komen wel allemaal uit één of ander ‘laboratoire’ en hebben erg medisch klinkende bestanddelen – maar het valt sterk te betwijfelen of die idealen wel iets met gezondheid te maken hebben. Anorexieuse modellen kan men bezwaarlijk gezond noemen, al is de toenemende zwaarlijvigheid van onze bevolking – een gevolg van de vele fast-food ‘restaurants’ met hun ‘supersize’ hamburgers – evenmin een nastrevenswaardig ideaal. De *Body Mass Index* wordt best in het oog gehouden.

Meer aandacht voor ons lichaam, ja, meer vertrouwdheid ermee en aanvaarding ervan, het blijft een vraagteken. Onze lichamen spreken – ook onbewust – wel degelijk een taal, maar of men die ook begrijpt is niet helemaal duidelijk, en dat kan tot verwarring leiden wanneer ons lijf het ene uitdrukt, terwijl we verbaal iets anders zeggen. (cf. Fast, 1971) Ook ons lichaam, al of niet met cosmetica bewerkt en in zelfgekozen kledij gehuld is een ‘medium’ dat boodschappen uitzendt, en ontvangt. (Debray, 2001)

Kan je wel een goede minnaar zijn, wanneer je niet van je eigenste lijf houdt? Waar Catherine MacKinnon en Andrea Dworkin (cfr. supra) iedere vorm van seksuele verleiding en van seksueel handelen dan nog eens *intrinsiek gewelddadig* noemen is de boodschap ook al weinig hoopgevend want dan zouden gedeseksueerde wezens, die geen enkele erotische (lichaams)taal meer (mogen) spreken een ideaal zijn.

En dus blijft er iets aan de hand met onze lichamelijkheid. We blijven in hoofdzaak cerebrale ‘Apollonische’ wezens, zeker in onze contacten met anderen. We pronken met ons lichaam, etaleren het, maar die lichaamscommunicatie gebeurt vanop afstand, alsof we ‘media’ zijn: kijken, niet voelen. De aanraking blijft problematisch, ja, wordt meteen geërotiseerd. Op ettelijke scholen in ons land is het leerlingen verboden elkaar te omarmen of te zoenen, laat staan te knuffelen. Not done. Vaders die betrokken zijn in een echtscheidingsprocedure durven hun dochter of zoon nog nauwelijks op de schoot nemen of samen in bad te gaan, op gevaar van pedofilie te worden beschuldigd. Gelukkig is er veel werk verzet rond ‘ongewenste seksuele intimiteiten,’ maar in heel gewone situaties blijken mensen hun lichaam met een ‘privacy-cirkel’ te omringen, ook al is er van seksuele intenties geen sprake. In de openbare ruimte wordt ieder fysiek contact vermeden en is de kans groot dat op een toevallige aanraking excuses volgen. Men moet

maar eens een tram nemen op een regenachtige dag om te zien hoe mensen zich in allerlei kronkels draaien om toch de ander niet aan te raken. Wat een verschil met Zuid-Europese en Afrikaanse culturen, waarin fysieke aanrakingen onder vreemden de normaalste zaak van de wereld zijn. De klassieke voorkeur van hogere sociale klassen voor sporten waar geen fysieke aanrakingen aan te pas komen (tennis, golf, cricket, paardrijden) blijkt zich te hebben gesocialiseerd over de ganse samenleving. Zelfs op de dansvloer van disco's – dé uitgaansplek bij uitstek van jongeren – wordt er 'solo' gedanst – 'ik dans wel met mezelf' – al schijnt de koppeldans stilaan wel weer zijn intrede te doen en wordt er her en der zelfs al weer een 'bamba' uitgetrapt. We lijken wel broze museumstukken te zijn. *My body is my castle. Don't touch without permission.*

En nochtans, de aanraking is van levensbelang voor ons welbevinden, los van iedere erotische connotatie. Het zal wel geen toeval zijn dat wanneer we intens verdriet of intense blijdschap vertonen, we eerst en vooral iemand willen omarmen. Lichamelijke aanrakingen blijken zelfs een 'survival value' te hebben, die vooral (hoog)bejaarden moeten ontberen en hun dementie-proces sterk kan beïnvloeden. Meer dan we beseffen maakt de fysieke aanraking – al is het met een huisdier – deel uit van ons mens-zijn. Maar onze tastzin blijft ondergewaardeerd.

'Do the hug,' het heeft jongeren in de Verenigde Staten en Europa ertoe aangezet om zich op straat te profileren door voorbijgangers gratis een knuffel aan te bieden. Wat toch iets wil zeggen over de herkenbaarheid van het verschijnsel.

6. Geseksueerde wezens?

Populaire tijdschriften – en hun websites – als het vrouwenblad *Flair* of het herenblad *Men's Health* (gendering van tijdschriften blijft een merkwaardig verschijnsel) voeren met de regelmaat van de klok 'enquêtes' uit over het seksleven van mannen en vrouwen en daarin staan meestal kwantitatieve vragen voorop, van het type 'hoe lang?', 'hoe veel?' en 'met hoeveel?' Hoewel de resultaten geen enkele wetenschappelijke representativiteit hebben (de lezerspublieken van die tijdschriften zijn geen doorsnee van de bevolking), toch enkele bevindingen. Volgens de website 2.be.be/poll2/popup_openen bloot zouden 39,67% van de vrouwen en mannen 20 tot meer keer per dag aan seks denken, 28,25% 10 keer tot 20 en 32,08% 0 tot 10 keer. De website topisc.com weet ons dan weer te melden dat 35% van de ondervraagden 3 keer seks hebben per week en evenzoveel 2 of 1 keer per week. Een paar keer per maand zal wellicht dichterbij de werkelijkheid liggen... De getallen uit de veel betrouwbaardere *durex*-enquêtes (www.durex.com) geven een cijfer aan van 105 keer per jaar in 2004 (waarvan 33% onbeschermd). In Frankrijk is dat 137 keer en in Japan maar 46 keer. Mannen hebben hierbij 45% kans op een orgasme, vrouwen maar 17%. Volgens menshealth.co.uk zou een gemiddelde vrijpartij tussen de 18 en de 23 minuten in beslag nemen. Ook hier spelen de media een onbetwiste rol in het aanreiken van rolmodellen. Populaire sporthelden, film- of rocksterren – zie ook de *Humo*-afleveringen over de 'gedroomde *one night* bedpartner' – inspireren de fantasieën over seks: Jennifer Lopez, Angelina Jolie, Anna Kournikova bij de mannen, Brad Pitt, David Beckham en Enrique Iglesias bij de vrouwen. En in die fantasieën mogen dan zwembaden, stranden, bossen, weiden en

auto's ideale locaties zijn om te vrijen, in de realiteit gebeurt het overwegend in bed, op of onder de lakens.

In de 94 afleveringen van het populaire feuilleton *Sex and the City* hebben de vier vrouwen ook 94 keer seks, met 93 (andere) mannen en één keer met een vrouw. Of dat een correcte weergave is van het seksleven van vrouwen valt zeer sterk te betwijfelen, maar ondertussen is de boodschap toch heel duidelijk: in New York City zijn vrouwen actief promiscue. Volgens de durex-enquêtes hebben Amerikanen gemiddeld 10,3 partners in hun leven. Een hoge score, dat wel – voor België is dat ‘maar’ 6,1 – maar toch veraf van de *Sex and the City*-norm. Opmerkelijk is ook nog dat de gemiddelde leeftijd waarop jongeren voor het eerst seks hebben 17,2 jaar is, meer dan een jaar hoger dan de leeftijd waarop ouders seks bij hun kinderen zouden toestaan...

Seks kan kennelijk ook beter, want slechts 44% van de bevolking is volledig tevreden met hun seksleven, en dan gaat het zowel om de kwaliteit (36%) als om de frequentie (29%) waarin gevreeën wordt. Ten slotte blijkt ook in de durex-enquête de pornificatie in opmars: 32% van de Belgen bekijken (al eens) samen porno, alvorens zelf tot de daad over te gaan.

7. Medicalisering van schoonheid en seks

Het zal wellicht niet verwonderen dat in bovenvermelde ontwikkelingen ook de medische wetenschap haar rol speelt, om schoonheidsidealen mee te helpen realiseren of om de seksuele activiteit een handje toe te steken. De afdelingen esthetische chirurgie boeren goed, en sommige artsen hebben hun praktijk zelfs onomwonden op de markt gooid. Borstvergroot- of verkleiningen, penisverlengingen, face-lifts, liposucties, vaginale reconstructies: we leven in het tijdperk van de maakbaarheid, ook van onszelf. En dus ook in het tijdperk van de frustratie over dat zelfde zelf dat niet aan de verwachtingen en de verlangens – van jezelf of je partner – beantwoordt. Terecht verzetten we ons tegen cliterodectomie (het wegsnijden van de clitoris) en infublatie (het dichtnaaien van de schaamlippen) in sommige Afrikaanse culturen. Of onze cultuur zoveel verschilt van dit soort vrouwenmutilatie valt nog te bezien...

Men kan de vraag opwerpen of de meeste esthetische ingrepen wel in een ziekenhuis thuishoren. Tenslotte behoren kappers, epileerders, maquilleurs, tatoeërders, piercers of zonnebanken toch ook niet tot de medische sector. Maar aan de andere kant is het wellicht goed dat er behoorlijk wat medische controle is over esthetische ingrepen. Er zijn immers toch ook gezondheidsrisico's aan verbonden.

Het probleem is eerder dat het ‘schoonheidsterreur’ kan worden, die steeds meer mensen – want dit soort ingrepen zijn niet goedkoop – uitsluit en bij een nog grotere groep mensen gevoelens van onbehagen opwekt. Tegen schoonheidsidealen is niets op tegen; ze zijn van alle tijden en culturen. Maar de – gecommmercialiseerde – maakbaarheidsobsessie zorgt er wel voor dat verlangens worden aangewakkerd.

Datzelfde geldt voor seksuele verlangens. Bestaan er ‘goede maten’ voor vaginas en penissen? Worden – chirurgisch manipuleerbare – fysieke maten in het liefdesspel niet overschat ten nadele van het affectief-erotische? Het is goed dat er medicatie bestaat tegen erectiestoornissen, maar het zou fout zijn die volledig te medicaliseren, want vaak is de psychische component doorslaggevend.

Overigens worden niet alleen schoonheid en seksualiteit gemedicaliseerd, maar is dat ook steeds meer het geval voor de voortplanting. 1 op 6 koppels met een kinderwens worden met onvruchtbaarheidsproblemen geconfronteerd omwille van leeftijdsspecifieke redenen (te lang uitgestelde ouderschapswens), milieufactoren (luchtverontreiniging) en leefstijlfactoren (roken, strak ondergoed, hete baden). Zij kloppen dan aan bij een fertiliteitscentrum voor een in vitro-inseminatie, al of niet gebruik makend van de ICSI-techniek en daar komen urologen, gynaecologen, neo-natologen en pediaters bij te pas.

8. Relaties op drift

Huwelijk en seks hebben nog maar weinig met elkaar te maken want er wordt al even veel gevreeën binnen als buiten het huwelijk. Voor het gezinsgeluk is het ‘gehuwd zijn’ geen meerwaardebrenger. En ook het ouderschap blijkt niet (meer?) wezenlijk verbonden te zijn aan het gezinsgeluk. (Bewust) kinderloze koppels – meestal hooggeschoolden – blijken al even gelukkig als koppels met kinderen. (Elchardus & Smits, 2007) Duurzame relatievorming blijkt geen makkelijke klus, al beschouwen de meesten dit wel als een na te streven ideaal. Nochtans vindt slechts 15% van de bevolking dat gehuwden gelukkiger zouden zijn dan ongehuwden en is er nog nauwelijks iemand te vinden die een slecht huwelijk beter vindt dan een echtscheiding. We huwen dan ook minder en op latere leeftijd (voor mannen gemiddeld 33 jaar en 7 maanden, voor vrouwen 30 jaar en zeven maanden) en we gaan meer en vroeger terug uit elkaar. (Corijn, 2004 & 2005) Drie op vier huwelijken gaat op de klippen, meestal na een huwelijk dat 10 tot 20 jaar heeft standgehouden.⁷ Als belangrijkste oorzaken worden tanende – ook seksuele – bevrediging, geringe lichamelijke intimiteit, gebrekkige communicatie en onvoldoende relationeel engagement opgegeven. Overspel blijft een belangrijke echtscheidingsreden, maar lijkt eerder gevolg dan oorzaak van een ontwricht gezinsleven. De toegenomen vraag naar en belangstelling voor relationele en echtscheidingsbemiddeling toont aan dat er aan het communiceren tussen partners iets schort; oppakken en wegwezen (‘exit’) eerder dan uitpraten (‘voice’) blijkt de praktijk. In deze wereld van multimediale communicatie blijkt het *face to face* gesprek een schaars goed te zijn geworden, terwijl het verlangen ernaar sterk is. Er wordt als het ware makkelijker ge-chat en ge-smst dan gepraat. Relationeel praten over relationele problemen, nee, dan liever zwijgen en ‘je eigen weg gaan.’ Je praat wanneer het te laat is. De meeste echtscheidingen zijn er nochtans wel bij onderlinge toestemming (71 %) en sinds 1 september 2007 is ook de ‘schuldloze echtscheiding’ in voege. Een goede zaak want waar moeit het (ge)recht zich mee, tenzij het gevallen van geweld en verwaarlozing betreft? Worden er ‘te hoge’ verwachtingen in het huwelijksgeluk gesteld? Wellicht, want adolescenten blijken alles van hun toekomstige partner te verwachten: intelligent en sensueel, een mooie carrière maar toch steeds thuis, humoristisch en ernstig, zorgzaam en sportief, eerlijk én speels, minzaam en trouw, attent maar niet opdringerig, huiselijk maar niet té huisman/vrouw, enzovoort. Het romantisch liefdesideaal – exclusiviteit én eeuwigheid – heeft alvast nog niets van zijn aantrekkingskracht verloren, zeker niet bij

⁷ statbel.fgov.be

adolescenten en het ‘cocoon’ blijft nog steeds in zwang, hoewel goede relaties juist worden gekenmerkt door het gegeven dat ze actief in een ruim sociaal netwerk, voor beide partners, zijn opgenomen en partners niet voortdurend (alleen) op elkaar (moeten) kunnen terugvallen. Het enorme succes van de virtuele internetwereld van *Second Life*, waarin mensen zich een andere identiteit, een andere ‘look,’ een andere leefstijl kunnen geven en andere relaties aanknopen, toont aan dat er toch veel intra-relatieve vereenzaming moet zijn, want waarom zou men nu de voorkeur geven aan virtuele contacten met virtuele personen, over ‘het werkelijke leven’? Is het de ‘midlife crisis’? Of zijn opeenvolgende relaties en nieuw samengestelde gezinnen gewoon eigen aan deze tijd van flexibilisering en jachtig leven, waarin het aantal intermenselijke contacten – ook voor vrouwen – toeneemt en dus ook de kans op ‘nieuwe vlinders’? Zeker is dat echtscheiding thans ruim wordt geaccepteerd, terwijl de waarde van trouw, binnen zowel als buiten het huwelijk evenzogoed hoog blijft aangeschreven.

9. Seks blijft speciaal, maar wordt slecht getoond

In tegenstelling tot allerlei andere bronnen van zinnenprikkeling en lust, zoals eten, snoepen, drinken, roken, muziek beluisteren, schilderkunst of opera aanschouwen (hoevel ook hier de sociale component een rol kan spelen) is seksualiteit – tenzij soloseks, en dan nog – intrinsiek een inter-persoonlijk gebeuren. Het gaat om lijfelijk contact. Dat maakt haar juist zo uniek en kwetsbaar. Indifferente seks zal dan ook nooit bestaan; de aanwezigheid van de ander in al zijn/haar lichamelijke, gevoeligheid, schroom, aantrekkelijkheid, opwindend en intimiteit maken dit – gelukkig – onmogelijk, zelfs in een bordeel en wellicht zelfs in porno, ondanks alle pogingen tot objectivering van lichamelijke contact. De seksuele ontmoeting blijft een *moeilijke* ontmoeting tussen twee zelden die elk hun eigen zinnelijkheid, en besef van hun zinnelijkheid, hebben. Naakt is nooit doodgewoon ‘bloot.’ Seks is nooit doodgewoon penetreren/gepenetreerd worden en klaarkomen.

Maar het blijft natuurlijk wachten op een nieuwe waardenvormende beeldcultuur. Het is verwonderlijk dat zoiets als seksualiteit, waarin het zien/kijken toch een belangrijke rol speelt, zo zelden tot mooie films leidt. Het is meteen (harde) porno. Alsof ieder gastronomisch programma ook meteen een braspartij zou moeten impliceren. Vreemd is dat. Nederlandse ‘no nonsense’ tv-programma’s als *Neuken doe je zo* zijn niet echt van aard om dit te veranderen; ook daar blijken prestaties de toon te zetten en gaat het om ‘klinische seks,’ eerder dan om amoureuze ontmoetingen. Zou seks echt alleen maar kunnen boeien, wanneer het om ‘prestaties’ gaat – ‘is een blowjob door een (anonieme) man beter dan die door een (even anonieme) vrouw’ was de praktijkvraag in een uitzending –? Zeker jongeren hebben recht op wat betere erotica, want momenteel zijn ze, bij gebrek aan wat anders, wel aangewezen op porno om hun seksuele rolmodellen invulling te geven.

Waar de beeldcultuur een integrerend bestanddeel is geworden van onze leefwijze en de grens tussen ‘virtuele’ en ‘reële’ wereld alsmat vervaagt, kunnen we die beeldcultuur onmogelijk nog uitsluiten uit wat we met ‘seksuele opvoeding’ beogen. Wat we op het scherm zien projecteert zich ook meteen in onze leefwereld. Wellicht hebben beelden zelfs een sterkere invloed op ons gedrag dan de vele woorden waarin morele systemen

zijn opgebouwd en waarbij ‘moraal’ wel het product lijkt te zijn van veelschrijvende theologen of juristen. Via beelden worden waarden en normen verspreid, levens-, schoonheids- en ook seksuele idealen. De morele taal is niet alleen een kwestie van woorden en zinnen, maar ook van gebaren en houdingen. Wie schrijft, die blijft, maar dat geldt ook voor wie toont en uitbeeldt. Laat ons dan ook de beelden met volle kracht meer en beter laten spreken.

Literatuur

- CATTRALL, K. (2005) *Seksuele intelligentie*. Terra – Lannoo, Arnhem.
- CORIJN, M. (2004) Vlamingen over huwelijk en ouderschap, zorg voor kinderen en ouderen en de gewenste beleidsopties. CBGS-Werkdocument, Brussel.
- CORIJN, M. (2005) Echtscheidingen in België met of zonder kinderen. CBGS Sitemap, Brussel.
- DEBRAY, R. (2001) *Cours de médiologie générale*. Gallimard, Paris.
- DE STOOP, CH. (1992) *Ze zijn zo lief mijnheer*. Kritak, Leuven.
- DE WIT, J., VAN DER VEER en SLOT N.W. (2005) *Psychologie van de adolescentie*. 22e druk, HB Uitgevers, Baarn.
- DWORKIN, A. (1981) *Pornography. Men Possessing Women*. Perigee, New York.
- ELCHARDUS, M. en SMITS, W. (2007) *Le plus grand bonheur*. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- FAST, F. (1971) *De taal van het lichaam*. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam.
- FEATHERSTONE, M. (1991) ‘The Body in Consumer Culture,’ in M. FEATHERSTONE e.a. (eds) *The Body. Social Process and Cultural Theory*. Sage, London.
- GIGI DURHAM, M. (2008) *The Lolita-effect. The Media Sexualisation of Young Girls and What We Can Do About It*. Overlook Press, New York.
- JENSEN, R. (2007) *Getting off. Pornography and the End of Masculinity*. South End Press, Cambridge.
- LEVY, A. (2006) *Female Chauvinist Pigs. Women and the Rise of Raunch Culture*. Free Press, New York.
- LIEKENS, G. (2005) *Het vaginaboek*. Standaard, Antwerpen.
- LIEKENS, G. (2006) *Het penisboek*. Standaard, Antwerpen.
- MACKINNON, C. (1987) *Feminism Unmodified, Discourses on Life and Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PAUL, P. (2005) *Pornified. How Pornography Is Transforming Our Lives*. Times Books, London.

- POSTMAN, N. (1994) *The Disappearance of Childhood*. Vintage, London.
- ROBERT, J. (2002) *Full sexuel. La vie amoureuse des adolescents*. Ed. De L'homme, Paris.
- ROBERT, J. (2005) *Le sexe en mal d'amour. De la révolution sexuelle à la régression érotique*. Ed. De L'homme, Paris.
- ROBERT, J. (2005) *Le sexe, c'est d'jeun's*. Ed. De L'homme, Paris.
- VAN BENDEGEM, J.-P. (2008) *Over wat ik nog wil schrijven*. Garant, Antwerpen-Apeldoorn.
- VERMEULEN, G. (2007) *Betaalseksrecht. Naar regulering of legalisering van niet-problematische prostitutie?* Maklu, Antwerpen-Apeldoorn.